

# XAN ZİRVƏSİ

*Vali MUXTAROĞLU*

XX əsrin görkəmli xanəndəsi Xan Şuşinskinin səsi və ifaçılığı səhrli bir aləm, ecazkar sənət çeşməsiydi. Onun misilsiz ifaçılığı, bir şəxsiyyət kimi bütövlüyü, saflığı, müdrikliyi, təbiiliyi el arasında – məclislərdə, toylarda, musiqiçilərin, sənətsevərlərin söz-söhbətində tez-tez xatırlanıb, xatırlanır və xatırlanacaq. Ustad tarzon Q. Pirimov deyərdi: "Xanın səsi-ləhni əsl möcüzədi. Belə səs yüz-iki yüz ildən bir yarana bilər. Xanın səsi ötən əsrin böyük xanəndəsi Hacı Hüsünün avazını yada salır".

Xü Şuşinskinin ifa imkanları (bunu istedadlı alim Telman Əliyev öz məqalələrində lazımı dərəcədə şərh edib), kükrəyib havalanan gur, mələhətli səsi, ərş-ərğac şaqraq zənkülələri, şirin gəzişləri, yanıqlı xalları, məqamında səs həmlələri, manevrləri və s. sənət yaradıcılıq əlçatmazlıqları hər xanəndəyə nəisib olmayıb.

Xan hər hansı muğamı ifa edərkən səsinin tembr

əvvəldən axıradək dəyişməz, mələhəti, tərəvəti əksilməzdi. Onun səsi istər pəstdə, istər vəsətdə (ortada), istərsə də zildə eyni oxvarda, axıcılıqda qalardı, səsi şofoqlərə bələnniş, əsrarəngiz, gur və büllur bir şolalənin çağlayışını yada salırdı. Bu məziyyətlərinə görə isə müğənninik səsi, ifası dildən-dilə düşür, qəlblərə köçür, sənətçilər tərəfindən qiymətləndirilir, şairlər tərəfindən vəsf olunurdu.

Böyük şairimiz Səməd Vurğun bu misraları hər sənətkar haqqında yazmazdı:

Könlüm keçir Qarabağdan,

Gah bu dağdan, gah o dağdan.

Axşamüstü qoy uzaqdan

Havalansın Xanın səsi,

Qarabağın şikostəsi.

Üzeyir bəy kimi dahi sənətkarımı? Xanın "Şur"una

"Mirza Hüseyn səgahı"na və "Qarabağ şikostosi"na verdiyi qiyməti hər oxuyana, hər xanandoyu vemozdı...

\*\*\*

Xanın səsi də, ifa üslubu da, xalq musiqisinin sirlərinə dərinlən bələdiyyəli də çox erkən onun yaradıcılığını məktəbə çevrilməsinə səbəb olmuşdu. Məlumdur ki, zül səsə malik gənc müğənnilərin əksəriyyəti ilk vaxtlar onun yolu ilə oxumağa səy edirlər. Bu yolum səhrindən uzun illər çıxma bilməyənələr də olmur.

Bunu ona görə deyirəm ki, bəzən kiley-güzər eşidilir ki, bəzə Xansayağı oxuyanlar, nə bilim, "bala Nanlar" istada çata bilməyiblər. Hələ bu bir yana. Hətta özünəməxsus ifası ilə şöhrətlənən bu və ya digər xanandoni Nanla müqayisə etmək, onun yerində görmək istəyənlər də olur.

Bələdilərə bir cavabımız var: Xan yolu ilə oxuyanlar uzun illər öz üzərində çalışsındılar, təcrübə qazansındılar, ustalıqlarını çətdirməyə səy etsəydilər bəlkə də yaxşı xananda olardılar. Lakin... Xan ola bilməzdilər. Xan öz ecazkar səsi və ifaçılığını ilə elə bir uca və səhrli zirvədə qorartıb ki, qəlb dünyasının sirlərini boyana gətirən ulu Füzuli demişlər:

*Rözevi-kuyində bulmuşlar*

*Ficuli bir məşum,*

*Kim, ona cəməst qışı*

*Yeməz min il uçmaqılı...*

Kimlərsə Xanın yerində görmək istəyənlərə bundan yaxşı cavab tapmağa ehtiyac duymaram.

\*\*\*

Gənc İsfəndiyar Cavanşirov Xanonda kimi püstolonda ustadi İslam Abdullayev ona Xan adı verdi. O, tan alması ilə sonat meydanında qələbələr qazandı, böyük şöhrətə yetdi, səhrli muğamat gülistanının sultanı oldu.

X. Şuşinskiyin dediklərindən: "Çoxdama söhbətidi. Cabbar əmi bir toyda "Orta mahur" oxuyurdu. Qurbanın tarı qumna kimi ötürdü. Cabbar əmi elə özəmətlü, sürüklü zəngülərə oxuyurdu ki, səhrin göy guruldayı, şimşək çaxır, çaylar məcrasından çıxır, sanki gur sellər saçılıb axır..."

Yalnız ustad sonatkar, böyük şəxsiyyət başqa barədə bəzə heyranlıqla, rəğbətə, möhbətlə danışı bilərdi. Xan əmi ustad Seyidin, müəllimi İslamın, Moşedi Məhəmməd Fərzəliyevin mələhətli, məhərrətli oxumalarından da bələ ürkədlüsü söhbət açardı.

Xan şuşinski muğam və xalq mahnılarının ifa sirlərini möhz ustadlardan öyrənərək özünəməxsus təkrarsız oxuma üslubu yaratmışdı. Ona görə Xanın səsi nə qədər cazibəliydisə, ifası da o dərəcədə mükəmməl və dolğun idi. Xan oxuyarkən nə sənsinə-avazında, nə də çöhrəsində doyişikliki sezilməzdi. "Kürdü-Şahmaz"ın zilində gəzişərkən sanki söhbət edirdi. Bu, yalnız Xana xas olan

avazsız bir keyfiyyət idi. O, talobolurmi də bələ görmək istəyir və tez-tez deyirdi:

-Xanəndəlik sonatında əvvəlincə şort mələhətli səsdür. Yaxşı səs ona deyirəm ki, tarın iyirmi üç pordasında sərbəst işləsin. Həm də gorək öyrəndiyini düzün, yerli-yataqlı ifa etməyi bacarasın. Şəri, qəzəli öz məqamında işlətmək, musiqini duymaq, qavramaq, səhrə modəniyyətinə yiyələnmək və s. kimi məsələlər ifaçı üçün olduqca vacibdir. Bu ölçüyü düşdün - xanəndəsin. Deyək, səsi var, söz də bilirən, amma muğamata yaxşı

bələd deyilsən, bax, buna deyərək, dad yarıncıq olındın...

Xan Şuşinski oxuyanların qürsulu ifalarını görədə deyirdi:

- A bala, ortə məktəbi qurtarmısən? Vaqifi, Zakiri, Seyid Özmi və başqalarını dərədə keçiblər? Bəs niyə şairlərin sözlərini dürüst oxumarsən? Bunlar bir yana, bəs oxuyanda hara tolosirsən, dalınca atlı gəlmir ki? Özü də qavalm dalağında gizlənmə, bura "frontdu"?! Xanəndə oxuyan vaxtı stulda şax oturmamasına da fikir verməli...

Muğam ifaçısı olmaq müqəddəs və çətin sonatdi. Cəmi nəğmələrimiz də muğamadan törəyib. Bələ möcüzəli havacat çəşmələrini qorumaq, saf saxlamaq vacibdir.

\*\*\*

Xan bir sənətkar kimi həmişə sənsinə-sonatına talobkar idi. Konsertlərindən əvvəlki bir neçə gün hətta toya getməzdi. Dəvətəyə deyirdi: "Toyumuz mübarək, mənə üzürlü hesab edin, konsertim olacaq". Xanəndə beləcə sənsinə-sonatına baxar, konsertlərə ciddi hazırlaşar, gözəl ifa nümələri yaradardı, "Şur", "Rast", "Mirza Hüseyn səgahı", "Qarabağ şikostosi", "Heyratı", "Qara qayın vosmosı", "Süsan səmbül" və s. muğam və xalq mahnılarını onun ifasında özgə bir mələhətə səslənərdi.

Xanın moşqi qeyri-adi idi. Talobəlik illərində onun konsertlərinə aridəcl olaraq gedirdim. Adətə üzrə o, axırda çıxış edərdi. Bir dəfə filarmoniyamızın moşqi otağında Xan əmi ilə görüşdüm, salam verdim. O, dinmədi, əhəstə başım tərpətməklə salammı aldı. Dedim:

- Xan əmi, bu gün hansı muğamı oxuyacaqsınız?

O, yənə də dinmədi, təbəssümlə baxıb, zümzümə etdi, sənsi zilo, bəmə çəkdi. Və sonra diləndi:

- Ho, necəsən?

- Sağ olun, Xan əmi, - deyib əlavə etdim:

- Cəməat "Mirza Hüseyn səgahı", "Qarabağ şikostosi" oxumağınızı xahiş edir. Oxuyacaqsınız?

- Baxaram, - dedi və varqol etməyə başladı...

Bir neçə gün sonra xanəndəylo H. Hacıyev küçəsində rastlaşdıq. Bir az söhbətdən sonra özümü saxlaya bildim: "Xan əmi, o gün moşqi otağında mənə nə danışmaq istəyirdiniz?".

- Ho, bələ də, yoxsa incimisen? O, gün çıxış edə-



çəkdim. Konsertdən qabaq söhbət etmək olmaz, elo vaxtda söhbətim oxumağa zəruri ola bilər.

Bu cəhəti Xan ümidə sonralar da müşahidə etdim. Bir bu keyfiyyət Xan Şuşskinin ifaçılıq sənətinə no dərəcədə mənşəliyətlə yaşadığı aydın şəkildə göstərir...

Üstəlik olsun ki, görkəmli sənətkarın sınıqları da çox olub. Bəzi adamlar Xanı 1938-ci ildə Moskvə üngünliyündən də qonaqlarıdır bilsinlər. Amma Xan bundan iyirmi bir il sonra, simü 60+ haqladığı bir vaxtda Moskvədə Azərbaycan incəsənəti üngünliyündə böyük Teatrın geniş sənəsinə "Qarabağ şikəstəsi" oxuyarkən dinləyicilərə ayağa qalxıb onun sənətini hərətli alqışlarla qarşılamışdır...

Bir dəfə Xan ömiyə dedim ki, kəndimizdə bir adam vardı, sizin oxumağınıza çox həsbənd idi. O, deyirdi ki, dünyada üç xoşbəxt şəxs tanıyıram: birincisi Stalin, ikincisi kolxozumuzun sədri, amok qəbrəmami, adlı-sanlı pambıq ustası Turab Məmmədov, üçüncüsü Xan Şuşskin. Xan ömi gülümsəyərək dedi:

– Yoqın oxumağın xoşuna gəlmiş. Həqiqətən sənətdə xoşbəxtəm. Amma həyat həmişə üzümə gülməyib. Bir-bir deyim, eht: mən tozocə xanənda kim tanımağa başlayanda erməni qırğını törəndi – 1918-ci ildə. Sonra Kerenskinin müvəqqəti hökuməti qovuldu, Şura quruldu. Ardınca qıtlıq oldu, NEP gəldi, əlka bir az toxtdadı, di gol kolxoz bina edildə, kulaq-qoqçomaq söhbəti ortaya çıxdı, kütləvi tutqu başlandı. Elo bu bəşqəski sənəmişdi ki, müharibə başlandı.

Nəhayət, qələbə bizdə oldu – ölim-qan haləsuna. Yavaş-yavaş camaatın güzoranı yaxşılaşdı, il-ildən məhsul bol gəldi. Toylar, şənliklər el-el, oba-oba ayaq açb yeridi. Biz də elin səhdində çalıb-çağırıldı. Belocə illər ötürüldü. Bir də baxıb gördüm ki, yaş artıb, qocalmışam. Bax mənəm həyatım belə keçib, qardaq oğlu!

Xan ömi söhbətinə ara verdi, otirli tənəkini bəzəkli kisədən qolyanına doldurmağa başladı.

Xan qalyanına bir-iki qüllab vurub, sözüno davam etdi:

– Oxumaq indi bir qədər asanlaşib. Məktəbdə musiqi keçilir, konsert salonlarından, radio və televiziyaadan tez-tez muğam, məhm və təsniflər eşidilir. Bunlar oxuyanlara böyük köməkdir. Amma bizim məktəblərimiz toylar olub. Burada sənətkarlardan öyrənmişik. İradədə oxumaq belə asan deyildi. Xanəndəyə tolob güclü idi. Mümkəməli muğamat bificiləri vardı. Musiqi sənətinin beşiyi başında böyük Üzeyir dayanmışdı. İfa zamanı bir cürü səhvə yol vermək kəskin tənqidə qatılırdı. Yüngünçəqlərdə, qəzətlərdə xanəndə və sazəndələrin çıxışları geniş müzakirə olunurdu. Xüsusən 1937-1945-ci illərdə ifaçıların üzərində nəzarət güclü idi. Oxuduğum muğama, məhməyə bəzən yerli gəldi-gəlmədi qulp qoyanlar da tapılırdı: oxuyarkən "folok vay", demə, "aman-aman", "ölürəm", "yanıram", "a nigillili könlüm!" kimi sözlər işlətmə və s.

Xan ömi sönmüş qalanını tozodən oclayib aramla dedi:

– Çoxdankı bir əhvalət yadıma düşdü. "Şuşanın dağları" məhməsinə vala yazdırırdım. Moşq zamanı məhmə baxan şəxs dedi:

– Siz "Şuşanın dağları başı dumanlı" oxuyursunuz,

həm də nəqarədə "ölürəm", sözü tokrar olunur, belə olmaz.

Cavab verdim:

– Bəs necə oxuyum, şərdə belə yazılıb axı...

Məhməbaxan qəribə bir oda ilə dikəndi:

– Ay Xan, sizdən soruşmazlar ki, Sovet Şuşasının dağları niyə dumanlıdır? Bəs "ölürəm" nə deməkdir? Deməzler ki, bu no oks toblığıdır?..

– Öməoğlu, dağda duman olar, çən olar de! O, da ola Şuşa dağları. Bir də görürsən, Kirsin zirvəsindən qaynayan duman, budu ha ətraf dağları da, Şuşanı da bürürü. Bir də ki, "ölürəm" son deyəni ölərdəndən deyil ey. Bu söz məhməyə bir duz, yanlıqlıq gətirir, onu tərəvələndirir.

Məhməbaxan bir az da öz-özündən xoflanan kimi oldu:

– Xan, "duman", "ölürəm" sözlərinə bir rəng-zad verərlər eyy...

– Görürəm ki, rəngi özü tündləşdirirən. Axı, o sözlərdən son deyəni mənə çıxmır. Şəri oxuyum, bir də qıtlıq as:

*Şuşanın dağları başı dumanlı,*

*Qarınca qoftulu, yaşıl tumanlı,*

*Dərdindən ölüməyə çaxdır gəmənlə,*

*Ay qə, bu nə qış, güz, bu nə tel,*

*Ölürəm dərdindən onu bil.*

Sonra sözlərin izahına keçdim:

– Burada Şuşa gözəl bir qıza bənzədilib. Dağlar hordan duman-örpəyə bürünür, onun sinəsi – yamaqları, al ləlo, qılı çitəklərlə süləmir. Şuşanın otokları gözəlin yaşıl tumanına oxşadılıb. Şərdə Şuşanın olvan tobiotu bəhar labahı çəşək bir qızla müqayisə olunub. Əgər bu sözlərdən bir dəyişsə, şerim mənəsi itar.

"Səzbəxan" isə dediyini deyirdi...

– Yaxşı, de gəxək son necə məsləhət görürsən?

– Mənəm fikrimcə, ilk misradə bir sözü dəyişməklə keçməmək olar. Məhməm "Şuşanın dağları deyil dumanlı" misradə ilə oxumaq məsləhətdir...

Bələlilə, Xan özünün qəsdəyü məşhur məhməsinə – "Şuşanın dağları"ni belocə "düzəlişlə" vala yazdırmağı olu...

\*\*\*

Xanın sənət bərədə öz mövqeyi, öz fikri vardı. Xanəndə hər sözü, hər təvsiyəni tələm-tələsik qəbul etməzdi. Bu yerdə görkəmli tarzən Əhməd xan İbaxəmovun bir söhbəti yadıma düşdü.

– Xan oxumaqda da, şəxsiyyətdə də prinsipial, sözündə bütöv insan idi. Onun şahano, mordana sənətinin məyası parlaq ilhamdan üngünmüşdü... O zaman radio ilə hordan İfana konsertlər verərdik. Özü də birbəsa, ta indiki kimi yazıb-poymaq, yox idi. Çıxtışlar "jıvay" olardı. Xan ansambli müşayiətlə "Kürdü-Şahnaz" muğamını ifa edirdi. O, qollarını sinəsində çarpazlayıb, bülbül cəh-cəhəyə necə də gözəl oxuyurdu...

Bir dəfə də "Ay qadasi" xalq məhməsinə moşq edirdik. Dedim: "Xan, məhmənin son cümələsinə ansatəbl çaldığı kimi oxumaq pis olmaz".

Soruşdu:

– Doğrudandı?

– Bəli, ansamblin rəhbəri Əhməd xan belə məsləhət görür, – dedim.

Xan dedi:

- Sən Əhməd xansən, mən də Xanam! Həmin məhəbbət ilərlə beləcə oxumuşam.

Razılıqdim. O, məhəbbət istədiyini kimi oxudu. Adamın Allahı var, gözəliydi...

X. Şuşinskiyin dolğun ifası növbəti dinləyiciləri, sənət adamlarını da heyratlandırdı. Ağdamda bir məclisdə onun misilsiz ifası məşhur muğam ustası S. Şuşinskiyi möhkəm tutur. O, kövrəklik və qızıl saatını açıb Xanın toluına bağlayıb deyir: "Özündən müğayət ol, indən belə əsl oxuyan sən olacaqsan".

\*\*\*

Xan Bakıya ilk dəfə 1922-ci ildə gəlmiş. Bir müddət Ağsəyon toylarına, ətraf rayonlara və kəndlərə məclislərə dəvət olunur, özünün ilhamlı ifası ilə dinləyicilərin qəlbini fəth edir. 1924-38-ci illərdə isə müntəzəm olaraq Bakıya qastrol səfərlərinə gəlir. Danışır ki, o vaxtlar Xanın konsertlərinə dügmək müskül işiymiş. Füsunkar müğənnini görmək, onun ecazkar ifasını dinləmək marağı güclü idi. Sənətkar günün-gündən şöhrətlənirdi. Amma yaxşı deyilirdi ki, sən saydığını say, gör fələk nə sayır...

1938-ci ilin payızında filarmoniyada xanəndənin konsertləri kədirdi. Üçüncü axşam Xan yenə də "Mirzə Hüseyn səgahı"nı oxuyurdu. Sonralar həmin günləri Süleyman Rüstəm belə xatırlayırdı: "Bu səh Bakıya gözəl Qarabağ bulaqlarının zümzüməsini, çiçəklərinin ətrini, şalələlərinin qəh-qəhini gətirirdi. Bu səh uzun illər biza məhəbbət, səadət, hicran, vüsəl məhəbbətini yetirmişdir".

...Rəng çalınanda Allahyar Cavanşirov qardaşı Xana işarə edir ki, ikinci cirkədə ortada oylaşmağa bax. Xan görür ki, Mir Cəfər Bağirov çeşməyin altından ona yamaqca sərət baxır. Konsert qurtarır, alqış kurlayır...

Bir azdan Xana bildirirlər ki, siz öz dəstənlizlə Qarabağa qayıtmahsınız. Xan da qayıdır ki, axı bizim hələ dörd konsertimiz durur, nə üçün bizimlə belə rəftar olunur?

Onları filarmoniyadan yola salan şəxs deyir ki, siz böyük sənətkarsınız, xalqın sizə məhəbbəti böyükdür. Amma öz aramızda qalsın, deyənsən bədxahınız olub, Hüseyn Cavid hesab olunub. Siz də hər axşam onun şerhlərini oxuyurdunuz. Bunu böyüyə çatdırıblar, özünə konsertə gəlib, eşidib o sözləri...

Bir ilə qədər Xanın səsi-sənəti sükut etdi. BU müddətdə onu nəinki toya dəvət edirdilər, hətta bəzi tanış-bilənləri də ondan kənar gözdürdülər. Özünün dediyinə görə, yalnız iki böyük şəxsiyyətin - Üzeyir bəy Hacıbəyli və Səməd Vurğunun səyi onu rəhbərin qəzabından xilas edib, daha ciddi cəzələrdən qurtarıb.

Nəhayət, 1939-cu ildə sənətkar Bakıya köçdü, filarmoniyanın solisti kimi fəaliyyətə başladı. Xan Şuşinski döz 40 il bu müddətdə misilsiz ifa nümunələri yaratdı. Burada o, ustadlıq zirvəsini fəth etdi. 1943-cü ildə birbaşa xalq artisti fəxri adına layiq görüldü.

\*\*\*

Mən tələbəlik illərimdən başlayaraq iyirmi il ərzində filarmoniyada Xanın iştirakı ilə keçirilən əksər konsertlərdə olmuşam. Onun anadan olmasının 60 illiyi təntənəsini universitetdə təşkil etmişəm. 70 illik yubileyinin keçirilməsində yaxından iştirakım olub. Filarmoniyada təşkil olunmuş həmin gecədə "Havalansın

Xanın səsi" adlı kitabımı ona təqdim etmişəm. Ümumiyyətlə, Xan əmi ilə bağlı xatirələrim çoxdur...

1961-ci ilin yayında Xan əmi Türşşə yaylağında istirahətdə idi. Kondimizin fərnə müdiri Hilal kişi Xanı Göy bulağın üstündə onun şərəfinə təşkil edilən ziyafətə dəvət etdi. O razılıq verdi. Xan əmi başda olmaqla bir neçə atlı yola düşdük. Təkrarsız mənzərələr, qənzirsiz gözəlliklər adamı heyran edirdi. Camaat Xanın pişvazına çıxıb, onu hərortələ qarşılayırdı (indi həmin anları yada salanda, gözəl Qarabağımızın dilbər guşələrinin nankor ərmeni tapdağı altında olduğunu xatırlayanda gövrəlməmək çox çətindir).

Məclisdə xeyli adam vardı. Sənətkarın şərəfinə ürkədən gələn sözlər, sağlıqlar deyilirdi. Bu saf, bakira sözlər məclisi urvatlandırdı. Ağdamlı Böylərin tarı, Əlinin qamonu "Zabul" müğamını pərdə-pərdə, guşə-guşə "gəzib" ayaq verdi. Xan əmi oxumağa başladı. Muğamın şöbələri dəyişdikcə rəng və təsniflər də gəlirdi. Xanəndə gövrək, yarıqlı, həm də qəmli avazla xanınım vəfat idi. Göy bulağın üstündən zövcesinin yurdu Xələli kəndi. Şırlan dərəsi görənirdi. Hələ gənc ikən ovladı olan bu əsrarəngiz yerləri seyr edə-ədə oxuyurdu Xan.

Müğənnilərin müsabiqəsi keçirilirdi. Xan əmi münəşiflər heyətində aylaşmış. Xanəndə və səzəndələr bir-birini əvəz edir, hərə öz hünərini göstərməyə çalışır. Müsabiqə üç gün çəkir. Oxuyandan, oxumaqdan çox qaval nümayiş olunur. Qaval da ki, sədəflisi, gümüş pərəklisi, sayası. Xülasə, qavallar gurum-gurum güruldayır.

Müsabiqənin axırında münəşiflər heyətinin sədri Xan əmiyə müraciət deyir:

- Necədir müğənnilərin çıxışı? Kimlər xoşunuza gəldi?

Ustad qəlyanına bir qüllab vurub deyir:  
- Əlbəttə, ümid verənləri əs deyil. Ancaq oxuyan əzdir.

Sonra da yarımda oylaşın qardaşına üz tutur:  
- Deyirəm axı ay Allahyar, niyə Xəzərdə, Gürdə balıq azalıb. Deməyənsən oxuyanlar qavallarına üz axtaraxlara balığın kökünü dəş atıblar...

Xalqımız ustadın Azərbaycan milli ifaçılıq sənətinin inkişafı sahəsindəki xidmətini həmişə yüksək qiymətləndirmiş, adını hörmətlə yad etmişdir. Bu gün müğənninin yeri elə görünür ki?!

Qeyd edək ki, incəsənət ustaları müharibə illərində rayonlara, kəndlərə tez-tez gəlirdilər. Teatr tamaşaları, konsertlər təşkil edilirdi. Xan əmini də ilk dəfə kəndimizdə keçirilən mədəni tədbirlərdə görmüşəm. Bülbül, Xan və başqa sənətkarlar tarlada əməkçilər qarşısında çıxış edirdilər.

Xan əmi yayda, əsasən, Şuşada istirahət edirdi. Dostları, sənət adamları onun tez-tez görüşünə gələr, duzlu, mənalı söhbətlərini dinləyirdilər.

Bir növ Xan Qarabağın şirin səsi, sözlü Ozanı, müdrik Qorqudu idi. O, doğma elini coşğun məhəbbətlə sevirdi. Azərbaycan toprağının vurğunuydu Xan.

Qarabağ camaatı Xana, onun ecazkar sənətinə məftundu. Xalqımız Xan sənətini yüksək qiymətləndirirdi. Böyük sənətkarın Şuşaya hər gəlişi bir sadlığa çevrilirdi. Onun konsertini təşkil etmək, şərəfinə ziyafətlər

düzəltmək, onunla Cıdır düzünə, güllü bağçaya, Çanaqqalaya gəzintiyə çıxmaq, şokil çəkdirmək, nörd oynamaq bir şəkər, dəb olmuşdu.

Əvəzsiz xanəndənin vəfatı xalqımızı, sənətsevərləri dərindən kədərləndirdi. Bu ağır itkiyə qəmli şerlər də yazıldı.

Şuşadan Aydın Sadiq (Babayev) Xan ayrılığına qəmli bir şer yazmışdı:

*Təhiət Xan əmi deyib ağlayır,*

*Şuşanın yaylağı səni soruşur.*

*Qırxqız bəyüz geyib, niqab bağlayır.*

*Qocaman Kirs dağı səni soruşur.*

*Çalhayır, Dəlidağ, Göy kölüm mənim,*

*Çəmənim, çiçəyim, tər gülüm mənim,*

*hər obam, oylağım, hər elim mənim,*

*Tərlunlar oylağı səni soruşur...*

Görəsən, Xan əmi Qarabağın işğalından, erməni quldurlarının qansız, alçaq hərəkətlərindən, nəhaq qanlardan xəbərdar olsaydı nə deyərdi? Şübhəsiz, o, qartal əzəmətilə dağı-daşı təlatümə gətirən "Heyratı" nərəsiylə igidlərimizi vətənin müdafiəsinə qalxmağa səsləyər və deyərdi:

- Cəsur şahinlərim, həydi düşmən üstünə, Torpağımızı tapdayanları torpağa gömməliyik. Torpaq vətəndir, anadır, müqəddəsdir. Şair A. Səhhət yaxşı demişdir:

*Vətən övladımızın məskənidir,*

*Vətən əcdadımızın mədfənidir.*